

Az újabb hazai régészeti feltárásokról, II.¹

Római kori feltárások a Dunántúlon

A Dunántúl időszámításunk első négy évszázadában az Európa nagy részére és a Földközi-tenger körzetére kiterjedő római birodalom fennhatósága alá tartozott: Pannónia tartomány része volt. Augustus császár uralkodása alatt i. e. 12–9. körül a Hellász felé vezető birodalmi utak biztosítása, valamint a dákok és a pannon törzsek támadásai kivédésének az érdekében a római hadsereg a Dráva–Száva közti területeket súlyos harcok után szállta meg. Ezt követően az i. sz. 1. sz. közepéig – feltehetően nagyobb harcok nélkül – a Dunántúl területét is birtokba vették, és a provincia status megadásával bevezették a polgári közigazgatást. A század közepétől a katonaság felzárkózott a Dunához, és jól védhető határvonalat épített: táborok és őrtornyok sorával erősítette meg. A hódításnak főként katonai okai voltak. A Dunától északra élő germán népek ezen a területen keresztül törhettek be a legkönnyebben a birodalom központjába, Itáliába; nyugatabbra az Alpok hegyei a gyors délre nyomulásnak útját állták. Az Alpok lábánál azonban könnyen elérhették a gazdag Itáliát. A hódítás után a rómaiak gyorsan hozzáláttak a terület közigazgatási átrendezéséhez, megszervezéséhez: a határ mentén kezdetben földből és cölöpökből, majd később kőből táborokat építettek. A tartomány belsejében megépültek a főközlekedési utak, amelyek mellé, gyakran a korábbi táborok helyén, városokat alapítottak. A városokban telepítették le a légiók kiszolgált katonáit.

Pilismarót, római őrtorony

¹ Az írás első részét előző számunkban közöltük. A harmadik részt az 1984/3. számban olvashatjuk. (Szerk.)

Az őslakosságot a római közigazgatásnak megfelelően civitasokba tömörítették, amelyek központjából esetenként szintén városok fejlődtek ki. A római közigazgatás, a kultúra, a hosszú katonai szolgálat lassan átforgatta az új tartomány lakosait: az őslakosok mindinkább megismerték, majd átvették a római életformát, szokásokat, végül a 2. sz. végi, a társadalmi kereteket végképp szétziláló markomann–kvád háború után, a 3. sz. elejére Pannonia egységes kultúrájú része lett a birodalomnak; katonai fontosságát azonban mindvégig megőrizte.

Noha a római időszakból fennmaradt irodalmi források viszonylag bőségesen szólnak főként a tartomány politikai és katonai történetéről, az aprólékosan, minden részletében megszervezett római közigazgatás, a korábbiaknál összehasonlíthatatlanul összetettebb, fejlett civilizáció, és életmódban és szerveztségében a maihoz közel álló városi élet jórészt csak a régészet segítségével ismerhető meg. A kutatás alapján topografikus jellegű: a településeket – akár polgári, akár katonai –, valamint a hozzá tartozó temetőket tárjuk fel. A terepmunka a forrásanyag feltárását jelenti. Ezt követi a feldolgozás: a leletek és a jelenségek értelmezése, amely szerzteágazó munkát jelent: a történelem és a civilizáció majd minden területére, a technikátörténetől a művészettörténeten át a vallási életig terjed. A római kor kutatásának egyik leglényegesebb feladatát a tartomány katonai jelentősége megszabja: ez elsősorban a Duna-határ melletti erőrendszerek feltárását jelenti. Az utóbbi évtizedekben kutatók objektumok (főként Brigetio-Szőny, Intersica-Dunaújváros és a Duna-kanyar) mellett sokáig tudtunk valamit Kelet-Pannonia katonai fővárosáról, Aquincum légiószállásáról. Az óbudai rekonstrukció azonban halaszthatatlanná tette a tábor kutatását, amelynek korábban csak a fekvése, a katonaváros helye volt ismert az Árpád-híd budai hídfője és a Flórián tér körzetében. Az években keresztül, szinte télen-nyáron folyó ásások meghozták az eredményt. Ma már nemcsak az 1. sz.-i segédcsapattábor részeit ismerjük, hanem a 2–3. századi légiószállás védműveit és belső szerkezetét, építési periódusait, valamint – meglepetésként – attól keletre, a Dunáig terjedő 4. sz.-i, késő római erődítményt is. Az utóbbi falai a korszak erődítési munkáinak megfelelően rendkívül vastagok, a három métert is elérik.

A limes legösszefüggőbb területi kutatását a Duna-kanyarban végezték: Szentendrétől Esztergomig szinte az összes római őrtornyot ismerjük. Ezeket, az általában 12x12 m-es alapterületű, kezdetben fából ácsolt tornyokat a 4. sz. második felében, a katonai helyzet súlyosbodásával, I. Valentinianus császár kőből építtette újra. Az utóbbi évek eredménye a győri (Arrabona) késő római tábor védműveinek megtalálása, valamint az almásfűzítői és tokodi táborok feltárása is.

A védelmi rendszer kutatása azonban nemcsak a limes mentén folyik, hanem a tartomány belsejében, sőt azon kívül is. Az Alföldön évekig tartó fáradságos terepbejárások eredményeként feltérképezték az Ördög-árkot vagy más néven Csörzs-árkot; rendeltetését és építési idejét is sikerült meghatározni. A Duna–Tisza között és a Tiszántúl nyugati felét körbezáró, több vonalból álló sánc- és árokrendszer keletkezését a rómaiak és a határ szomszédságában élő szarmaták szövetségének köszönhetjük. Ugyanis a 4. sz.-ban, az ÉNy felől megindult gót vándorlás a Fekete-tenger északi partján megakadt; a gótok letelepedtek. Rövidesen ezután azonban már a birodalom ellen fordultak. A katonai vezetés felismerte annak a jelentőségét, ha védhető útközterületet hoz létre a birodalom és a gótok között, mert ezáltal a harci cselekményeket a birodalmon kívül tudja tartani. Ennek a célnak az érdekében szövetséges viszonyt alakított ki a régi ellenséggel, a szarmatákkal, akik most két tűz közé kerültek. Szállásterületük határán sáncrendszerrel állítottak fel, és a terület védelmében római katonaság is részt vett. A 4. században más változás is történt a védelmi rendszerben: a megerősített vonalra felzárkózó védelem mellett Nagy Konstantin császár belső, mozgó hadsereget hívott életre, amely a birodalomba betört ellenséggel eredményesen vehette fel a harcot. A tartomány belső védelme együtt járt a városok megerősítésével: ezeket most már nemcsak helyőrség védte, hanem a városfalakat is kiépítették. Sabaria-Szombathely városfala ugyan még csak a forrásokból ismert, Sopronban azonban a középkori városfal alatt és mögött napvilágra jött a római védmű kváderkövekből falazott hatalmas építménye. A tartomány belsejében is nagyméretű erődöket emeltek. Ezek nemcsak védelmi szolgáltak a környező lakosságnak, hanem a katonaság ellátását is innen, mint utánpótlási bázisokról végezték. Itt gyűjtötték össze a gabonát, vágómarhát és más élelmiszert, és feldolgozva, tartósítva szállították tovább a katonaságnak. Hazánk régészeti emlékeinek nagy kutatója, Rómer Flóris már a múlt században felfigyelt a Keszthely-fenékpusztai, a Dombóvár közelében fekvő alsóheténypusztai és a Siófok melletti ságvári erődökre, amelyekhez a később megfigyelt környei csatlakozik. A monumentális építmények kutatása az utóbbi évtizedben újra megindult. Sikerült meghatározni az erődök építési idejét a 4. sz. második harmadában. Kitént, hogy a két és fél méteres falvastagságú, nagy, 12 m átmérőjű kerek oldaltornyokkal megerősített falak az erőd második építési szakaszából, 375–380-ból. Az ásatási megfigyelések és a leletanyag sok segítséget jelent a ma még nagyon vitatott késő római időszak megismeréséhez.

A polgári települések kutatása több részre oszlik. Egyrészt a városi jogú települések, a municipiumok és coloniák, másrészt a vidéki telepek: gazdasági központok, birtokközpontok és falvak kutatására. Az őslakosság lakáskörülményei csak évszázadokkal a hódítás után változtak meg: addig, mint a hódítás előtt, gödörházakban éltek, amelyek felső részét cölöp- és ágakból font vázon agyagtapasztás borította. Ezek maradványai ma a felszínen alig-alig figyelhetők meg, mert kevés nyomot hagytak. Mégis sikerült őslakos települést találni és feltárni a Tolna megyei Szakály mellett. Újra megkezdődött a leggazdagabbnak látszó vidéki villagazdaság kutatása Veszprémhez közel, Balácapusztán. Ennek központi épületét már a század

elején kiásták: szép falfestménytöredékek, mozaikpadlók kerültek elő. Ezúttal a cél a nagy területű, kőfalakkal körülfogott gazdaság teljes feltárása az épületekkel és az ipari műhelyekkel együtt. A római városok sok esetben a mai települések alatt fekszenek (Sala-Zalalövő, Sabaria-Szombathely, Scarbantia-Sopron, Sopianae-Pécs), kutatásukat megnehezíti. Leginkább az építkezések következtében bukkannak elő a régmúlt emlékei. A beépítettség ellenére szép új eredményeket hozott Sopron városközpontjának kutatása, ahol egyebek mellett az i. sz. 1. századában alapított város téglalap alakú, nagy kőlapokkal burkolt, kitűnően fennmaradt központi terét, a fórumot találták meg és térképezték fel. Az egyik legkorábbi pannóniai város kutatása nehéz körülmények között folyik. Egy-két foghíj mellett szinte csak a városmag középkori házainak pincéiben nyílik lehetőség a kutatásra, ahol viszont a ma már magas talajvíz akadályozza a munkát. A mozaikszerűen elvégezhető kutatások és a szívós munka segítségével lassan kibontakozik a római város alaprajza. Kevés római város fekszik a régészeti kutatások számára annyira előnyös helyen, mint a Tác melletti Gorsium. Felette ma nincsen település, ezért a kutatásnak bőséges tér jut: a régészeti feltárás évtizedek óta folyamatos. Forsiumban az utóbbi évek legfontosabb eredménye a városfal és az amphiteatrum előkerülése.

Sárvár. késő római erőd: a lakóépület padlófűtés-szerkezete

A temetőket általában csak a véletlen hozza a felszínre, mert a sírok mélyen fekszenek. Egyes helyeken szinte megszakítás nélkül folyik a temetők feltárása: Intercisaban vagy Sopianaeban. A temetőfeltárásokból származnak a legépebben megmaradt leletek. A hamvasztásos sírok kőurnái vagy a későbbi csontvázas temetkezések kő sírládái vagy téglából falazott sírjai a tárgyakat épségben megőrizték; néhány év óta Csákváron leletekben igen gazdag és történetileg fontos késő római temetőt tárnak fel. Pécsen a festett sírkamrák száma is gyarapodott egy nagyméretű, apszisos sírtemplommal és az alatta fekvő sírkamrával. A bennlévő, díszesen faragott márványszarkofág ugyan az idők folyamán elpusztult, szétérték, de a sírkamra bibliai tárgyú falfestményei fennmaradtak (Noé, Ádám—Éva, Dániel az oroszlánok barlangjában).

Megkezdődött a tartomány római útjainak felkutatása és feltérképezése is. Az útmaradvány nyom — töltés és kavicsozás — az intenzív mezőgazdasági művelés miatt már alig figyelhető meg. Az útvonalak megismerése azért fontos feladat, mert a tartománybelső római városainak, erődjeinek nevét sok esetben csak így lehet megállapítani, a településeket az antik forrásokkal azonosítani. Fennmaradt ugyanis két útikönyv a császárkor későbbi szakaszából. Ezek menetrendszerűen az egyes utakat és a mellettük fekvő városokat, valamint azok távolságát tüntették fel. Ha ismerjük a római útvonalakat, akkor a mérföldadatok segítségével a terepen az egyes településeket is meg lehet határozni, illetve az ismert leőhelyek közül többeket névvel azonosítani. A terepmunkák eredményeként elkészült Nyugat-Pannónia legfontosabb római útjának, a Borostyánkőútnak és a Szombathely és Győr közötti birodalmi útnak a feltérképezése.

Tóth Endre

Az egykori máramarosszigeti jogakadémiáról

A ma már nem működő jogakadémiák, egyben a református egyház, sőt Közép-Európa művelődéstörténetének is egyik kiemelkedő intézménye volt a máramarosszigeti akadémia, mely a hosszú történelmi múltra visszatekintő főiskolából fejlődött ki. Ez a főiskola nemcsak a jogtudományok, a kultúra terjesztésében játszott úttörő szerepet. 1848/49-ben olyan forradalmi egységbe tudta olvasztani a reformkor soknemzetiségű jogászait, hogy ez az egység — a vidék különös lokálpatrióta szemléletének körén túl — már az egész újjáalakuló társadalom közös érdekét szolgálta.

A város, abból az elvből kiindulva, hogy az egyház csak iskolával mondható közösségi testületnek, már 1524-ben „tanodát” állított fel, mely a protestáns egyház kezelésében volt. Történelme során minden felekezethez vagy nemzetiséghez tartozó diákok tanítottak benne. A szigeti tanoda szoros kapcsolatot tartott Kolozsvárral és összekötő kapocs volt Sárospatak felé is.

A XVI. század közepén már a társadalmi, sőt a politikai életben is érvényesült az iskola szelleme. *Szegedi Albert* „Diacon Schola Mester” 1569-ben ismét írásba foglalta az 1548-ban megalkotott „*Szigeti Statutum*”-ot, melyet azelőtt csak „hitván papirosnak” tekintettek. Egyébként 1548-ban a szigeti egyház törvénybe iktatta, hogy az egyházi szolgálatokat (tanítást is) mindenkor két egyén teljesítse, mely intézkedés majdnem napjainkig így volt.

Az alapítástól kezdve egy évszázadon át kizárólag a máramarosszigeti egyház tartotta fenn az iskolát. 1625-ben, a viski patriális szinódus határozata alapján építkezésbe kezdtek:

— „Szigeti uraim most ez egyúttal a közönséges pénzből építsék meg a Scholát. Ezután pedig a nemesség a hajdúsággal, és a város népe a sóvágókkal egyet értsenek mind az építésben, mind a fizetésben,” — mint az egyházmegyei levéltár „*Liber Ecclesiarum Marmaroseinsium*, inceptus Anno Anni nostri Jezi Xti 1624. 4 ré, 14 levél” tartalmazza. Ettől kezdve ún. diákiskola volt, tanítói között, a már említett Szegedi Alberten kívül olyan tudósokat találunk, mint pl. *Kézdi-Vásárhelyi Mózes*, később sárospataki tanár.

Az erdélyi fejedelmek jelentős mértékben támogatták a szigeti főiskolát pénzzel, gabona- és sójövedelemmel. A legjelentősebb ezek közül *I. Apafy Mihály* oklevele, melyben a szigeti iskola rektorainak évi 300, a tanulóknak 200 kőst rendelt kiadni 1671-ben. Külön jelentőséget kapott a főiskola a *Rákócziak* alatt, akik az óhitű papságtól felsőbb képesítést követeltek. Ezért a református főiskolán sok román és rutén lelkész szerezte meg a diplomáját. Ez az iskola „pedagógiai seminarium”-ában, tanítóképezédjében történt, ahová még Ugocsa és Szatmár megyék fiataljai is tanulni mentek.